

SAÇIN BÜYÜ YAPMA ÖZELLİĞİ VE ÖZBEK HALK MASALLARINDA ELE ALINMASI Woodoo with People's Hair and its Occurrence in Uzbek Folktales

Mamatkul JURAYEV*

Zebinisa RESULOVA**

ÖZET

Makalede Özbeklerin saç ile ilgili inançları ve bunların sihirli masalarda ele alınması meselesi üzerinde durulmuştur. "Sihirli saç" ile ilgili epik motiflerin tarihi kökeni tespit edilmiş ve saç teli detayının masal metinlerindeki poetik vazifesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek folkloru, sihirli masal, genezis, saç büyü, tabu, saç kültürü, epik timsal.

ABSTRACT

The article is devoted to Uzbek people's belief connected with hair and to the research of their artistic interpretations in fairy tales. There is clarified the historical bases of epical motives which are connected with "magic hair" and researched poetical functions of hair in the artistic structure of fairy tale.

Keywords: Uzbek folklore, magic tale, genesis, magic of hair, taboo, cult of hair, epical personage.

Özbeklerin inanç sisteminde "saç" ile ilgili inançlar büyük önem taşır. Dünya halklarının folkloru ve etnografisine ait edebiyatlarda da saç büyüye sahip olmasıyla ilgili birçok bilgiye rastlanır.¹ Özbeklerin eski dönemlere ait inanç sistemine göre, kesilen saç ateşe veya çöpe atmak yasaktır. Aynı evde iki kişinin aynı anda saç taraması yasaktır. Hamile kadının saçını kesmesi, karnındaki çocuğun ömrünün kılmasına neden olur. Saçın bir kumru tarafından

* Prof. Dr., Özbekistan Fenler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü.

** Doç. Dr., Özbekistan Fenler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü.

¹ N. İ. Gagen-Torn, "Mağışeskoje znaçeniye volos i golovnih uborov v svadebnih obryadah Vostoçnoy Yevrope", **Sovetskaya Etnografiya**, S. 5/6, Moskova 1933, s. 76-88; A. M. Çerçiyev, "O motive çudesnih volos v dagstanskoy mifologii", **Problemi mifologii i verovaniy narodov Dagestana**, Mahaçkala 1988, s. 52-59.

alıp götürülmesi ve yuva yapmak için kullanması, ev sahibinin baş ağrısı hastalığına yakalanmasına neden olur. Saç üzüm asmasının altına gömülürse, insanın saçları (daha çok kadınların saç) uzun olur. Hatta bu eylem yapılırken bazı sözler söylenir. Bu sözlere çocuklar tarafından söylenen koşuk ve şiirlerde rastlanır:

Kemelekcan, kemelek, Rânâgâ ber cemelek.

(Gökkuşağım, gökkuşağı, Rana'ya ver uzun saç)

Saçla ilgili inançlar doğum, nikâh ve ölüm gibi insanın ömrünün önemli dönemlerine ait merasimlerdeki âdetlere sinmiş durumdadır. Kızların saçının ilk örülmesi de bir merasim şeklinde geçer. Kızın saçını güzelce yıkanır. Örülürken anne veya nine belli dinî hareketleri yapar. Bu süreçte kızın bir an önce büyümesi niyet edilir ve bu niyetin ifadesi olarak saç sıkıca tutulur ve şöyle denir: “*Ayda kulaç, künde tutam*”. Daha sonra kızın boynuna üç kere yavaşça vurularak: “*Senge küyav mence pilav*” denir. Bu alkışın daha sonra gelen mısralarıyla kızın bir an önce büyüyürek evlenmesi, anne babasını da isteklerine kavuşturması sanatsal biçimde ifade edilir. Evlenmekte olan kızın saçının kırk tane olarak örmek için düzenlenen “*Saç ördü*” merasimi de saç kültürü ile ilgili inançları kendinde barındırmıştır.

Saçın yayılması veya kesilmesi matemın sembolüdür. Bunu halk arasında dolaşan “*Saçın kesilsin*” bedduasından da anlayabiliriz. Bu beddua genelde yanlış bir hareketi gerçekleştiren kız veya kadına karşı söylenir. Bu bedduanın temelinde o kız veya kadının en yakın destekçisi olan erkeğin ölümünü dileme vardır. Eskiden Dağıstanlılar arasında bir kadının, kocası ölürse, saçını yayması, daha sonra da keserek ölen kocasının göğsüne koyması bir âdetti. Dargınlılar saçını bir kadına kestiren kişinin cennete giremeyeceğine inanırlardı. Bunun sonucunda da onlar arasında “eğer yalan konuşursam saçımı kadın kessin” şeklindeki ant sözleri meydana gelmişti.²

Özbekler arasında ise günümüze kadar bir kadının, ölen kocasının cesedinin üzerinde saçlarını yolarak ağlaması âdeti korunmuştur. Bazı yerlerde meselâ bir anne ölünce onun kızlarının saçlarının ucundan keserek bu saç kesetle birlikte gömme âdeti vardır. Böylece kız saçını annesine öbür dünyada yoldaşlık etmesi için kurban etmiştir. Halkın bakış açısına göre, saçın kesilmesi veya yayılması karı kocalık ilişkisinin bittiğini anlatır. Bu fikirden yola çıkılırsa, nikâh gecesi saçın örülmesiyle erkek ve kadın ilişkisinin bağlandığı anlaşılır. Bu durum saç örüm sayısından da anlaşılır. Diyelim, bekâr bir kız veya kadın saçını çift örmüştür. Evli bir kadının saçını tek örmesi hayra alamet değildir. Evli kadınlar saçlarını iki, yirmi veya kırk tane örüm olarak örerler. Saçla ilgili bu inançlara çocuğun doğumu ve eğitimi sırasında da ayrı bir önem verilmiştir. Özellikle, çocuk uzun saçlı olarak doğarsa, bunun hayra alamet olduğu kabul edilmiş ve bu saç uzun süre kesilmemiştir. Harezmi vilayetinin Şavat ilçesinde çocuk bir yaşına bastığında saç kesilmiş, başının çevresinde biraz “*karın saç*” bırakılmıştır. İşte bu “*karın saç*” ya da “*haydar*” olarak adlandırılan bu saçlar çocuk sünnet edilene kadar kesilmemiştir. Etnografik kaynaklarda kaydedildiğine göre,³ “*saç düğünü*” ve

² A. M. Çerçiyev, *age.*, s. 52–59.

³ L. A. Firşteyn, “O nekotorih obıçyah i poveryah svyazannih s rojdeniyem i vospitaniyem rebenka u uzbekov Harezma”, *Semya i Semeyniye obryadı narodov Sredney Azii i Kazahstana*, Nauka, Moskova 1977, s. 200–203.

“kâkül düğünü” merasiminin yapılma zamanı farklıdır. Harezmi’de çocuk bir yaşına bastığında saç kesilir ve ense tarafında bir tutam saç bırakılır. Buna “haydar” denir. G. P. Snesev’in yazdığına göre, eski dönemlerde uzun yıllar çocuk sahibi olmayan ya da çocuk sahibi olsa bile onları küçük yaşlarda yitiren anne babalar doğacak çocuklarını bir evliyaya adanmış. Bu davranışın temelinde “çocuğum uzun ömürlü olsun, ona herhangi bir zarar gelmesin” şeklindeki istek vardır. Bu anne babalar, çocuk sahibi olduklarında aradan belli süre geçince çocuğun saçını keser ve çocuğun başında bir tutam saç bırakırlar. “Haydar” adı verilen bu kâkül, çocuğun bir evliyaya adandığını bildirir. Bu çocuklara eğer onlar erkek ise Nazrulla veya Nazriddin ismi verilir. Çocuk 7-9 yaşına geldiğinde yani sünnet edildiğinde “haydar”ı kesilerek çocuğun adandığı evliyanın ziyaret yerine gömülür.⁴

Saç kestirirken kâkül bırakma âdeti eski Türklerde de vardı. Bu âdetin bir şekli dağlı Altay’da yaşayan Türk kavimleri arasında korunmuştur. Bu âdete göre ergenlik çağına gelen erkek çocuk, saçını kestirdiği zaman başının üstünde veya arkasında kâkül bırakırlar.⁵

Çocuğun saçının ilk kesilmesinde birçok eylem yapılmıştır. Çocukları çok yaşa-madan ölen veya çocukları çok hastalanan ailenin çocuğunun saçını ilk kez kesildiğinde, onun “karın saçını” yeni bir kumaş parçasına sararak bir evliyanın ziyaretgâhına gömerler. Bununla çocuğun atalarının ve evliyaların ruhunun himayesinde olacağını umarlar. Bazı yerlerde çocuğun ilk kesilen saçını nazar boncuğuna konularak çocuğun takkesine dikilmiştir. Harezmi ilinin Yangiariq ilçesinde ise “saç düğününe” davet edilen berber, çocuğun “karın saçını” keserek çocuğun annesine verir. Anne de bu saçını alarak bir boncuk hazırlar ve çocuğun düğününe kadar bu saçını korur. Sünnet düğününde bu boncuğu çocuğun boynuna asarlar. Bunun anlamı da boncuğun çocuğu kötülüklerden korumasına inanmaktır.⁶ Çocuğun “haydar”ı sünnet düğününden birkaç gün önce kesilir. “Kâkül düğünü” adını alan bu merasim aile üyeleri, komşular ve akrabaların bulunduğu ortamda yapılmıştır. Kesilen “haydar” duvar çatlağına veya söğüt ağacının altına gömülmüştür. Halkın inanç sistemine göre, çocuğun saçını söğüt ağacının altına gömülürse, çocuk bu söğüt gibi çabuk büyür.⁷

Harezmi’de saç ve tırnakla ilgili inançlara çok rastlanır. Örneğin, saç ve tırnağı yakmak yasaktır, çünkü böyle yapıldığında saç veya tırnak sahibinin başına bir felaketin geleceğine ya da onun baş ağrısına müptela olacağına inanılır. Nitekim berberler de saçını, istedikleri yere bırakmazlar, genelde yakınlarında bulunan mezara gömerler. Saçla ilgili bu tabuların kökeni Avesta’ya kadar dayanır.⁸

Buhara ilinin Karakol ilçesindeki Cıgacı köyünde çocuğun ilk kez kesilen saçını meyveli ağacın altına gömerler. Verimlilik ve ağaç kültürü ile ilgili bu geleneğin yapılması, çocuğun kusursuz büyümesi ve çok evlatlı olmasıyla ilişkin dileklere dayanır. Cıgacılar çocuğun kesilen ilk saçını çöpe atmayı veya herhangi bir yere bırakmayı yasaklarlar. Çünkü çocuğun

⁴ G. P. Snesev, **Reliktı domusulmanskih verovaniy i obryadov u uezbekov Harezma**, Nauka, Moskova 1969, s. 92–96.

⁵ A. Musakulov, **Özbek xalk lirikasi**, Fan, Taşkent 1995, s. 97–98.

⁶ L. A. Firşteyn, **age.**, s.202.

⁷ O. A. Suharyeva, “Mat i rebenok u tadjikov”, **İran**, S. 3, Leningrad 1929, s. 154.

⁸ G.P. Snesev, **age.**, s. 169.

bu saçını kuşlar götürüp yuva yaparlarsa çocuğun başına felaket geleceğine ve başının çok fena hâlde ağrıyacağına inanmışlar. Eğer kuşlar saçı gagalarıyla dağıtırlarsa çocuğun saçlarının döküleceğine inanılır. Buna benzer inançların temelinde çocuğu kötü güçlerden koruma ve kötü nazardan saklama ile ilişkin iyi niyet vardır.

Özbeklerin nikâh merasimi terkiibini oluşturan “saç siypatar” (saç okşatma) âdetinin tarihi de saçla ilgili inançlara dayanır. Özbek folkloru materyallerini toplama işine büyük pay katan İsa Ernazarov tarafından 1926-27 yıllarında Semerkant ilinden topladığı bilgilere göre bu âdet şöyle yapılır: “Saç siypatar” yapılırken güveyin gelinin saçlarını okşamasıyla, onlar arasındaki utanma duygusunun ortadan kalkacağı amaç edinilir. Saçı okşarken güvey aşağıya doğru okşamaz, saçı yukarıya doğru okşar. Çünkü aşağıya doğru okşandığında gelinin saçlarının döküleceği düşünülmüştür. Dolayısıyla güvey gelinin saçını aşağıdan yukarıya doğru okşar.⁹ Oş’da yapılan nikâh merasimlerinde de saç okşama âdeti vardır. Bu âdete “çirsilladi” denir. Güvey, perdenin arkasında bulunan gelinin yanına gidip onun saçını alından itibaren okşar. Bu sırada gelinin arkadaşları “Yâr-yâr” koşuşunu söylerler.¹⁰

Saçın büyüye sahip olmasıyla ilgili mitolojik tasavvurlar Acine (kötü ruh) ile ilgili inançları da kendinde bulundurmıştır. Kaydedildiğine göre, Acinenin sihri uzun saçlarında olur. Dolayısıyla Acineyi tutan kişi onun saçlarından çekerse, Acine ona yalvarmaya başlar. Saçını bırakmayan insana Acine sihirli kitabı veya saçının telini vererek onun yedi kuşağına dokunmayacağına dair söz verir. Eski dönemlerde insanların saçın sihirli olduğunu düşünmeleriyle, saç kültü gelişmiştir. Saçla ilgili bu yasa da onunla ilgili türlü inançların yayılmasına neden olmuştur. Saç kültü ile ilgili inançlar da saçla ilgili merasimlerin meydana gelmesini sağlamıştır.

Saçın sihre sahip olması ile ilgili tasavvurların Özbek halk koşuklarında yansımaları konusunu araştıran A. Musakulov: “Saçın sihirli olması tıpkı baş gibi gökyüzü gâyesiyle ilgili olduğu için, halk edebiyatında saç, çok kudretli bir güç olarak bakılmıştır. Sihir hadisesine göre saç canlı ve kudretlidir.”¹¹ Gelenek ve âdetleri özel olarak araştıran J. Frezer eski dönem insanların saçta başın ruhunun bulunduğuna inanarak saçı ateşe atmaya veya kesmeye korktukları hakkında bilgi sunar.¹²

Âdetler üzerine araştırma yapan bazı ilim adamları, saçın büyüme özelliğine sahip olmasını verimlilik gâyesiyle bağladıkları için onları bize kadar ulaşan mitlerle anlamaya çalışırlar.¹³ Eski dönemlerde yaşayan insanların saç kültüyle ilgili inançlarının temelinde ortaya çıkan bazı merasimlere masallarda da rastlarız. Özellikle, sihirli masallarda sihirli saç, altın kâkül, sihirli bıyık, sihirli tüy gibi detaylar fikrimizi deliller.

⁹ “İnv. №9130”, **Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Alişir Nevaî Dil ve Edebiyat Enstitüsü Folklor Arşivi**, Semerkant ilinden Ernazar tarafından 1926–27 yıllarında toplanan bilgiler.

¹⁰ O. İsmanova, **Özbek to’y marosim folklorida “kelin salom” janri (genezisi, öziga xos xususiyatlari va poetikasi)**, Doktora tezi, Taşkent 1999, s. 22.

¹¹ A. Musakulov, **age.**, s. 109.

¹² J. J. Frezer, **Zolotaya vetv**, Politizdat, Moskova 1983, s. 263–266.

¹³ N. İ. Gagen-Torn, **age.**, s. 81-89.

Hatta saç büyü yapılırken önemli detaylardan biridir. Saç teliyle onun sahibine sihir yapılmıştır. Birinin saçı alınarak yakılınca onun başı fena hâlde ağrıdığı; saçın çöpe veya temiz olmayan bir yere atılmasıyla sahibinin felakete ve kedere maruz kalacağı söylenir. Demek ki, saçı yakmakla saç sahibinin ruhuna etki yapmak, onu rahatsız etmek gibi hareketler masalarda rastlanan geleneksel motiflerden biridir. Özellikle, masalarda bir hayvanın bıraktığı tüyün yakılmasıyla o hayvanın yardıma yetişmesi motifine rastlanır. Anlaşılmaktadır ki, bu motiflerin ortaya çıkmasında saç kültürüne ait inançların etkisi büyüktür.

Saçla ilgili inançlar epik eserlerde sihirli saç, sihirli tüy, altın kâkül, sihirli deri gibi timsallerin yaratılmasına sebep olmuştur. Bunlar da, sihirli masalarda ayrı bir poetik vazifeyi yerinde getirirler. Özbek halk masallarında saç, beş şekilde ele alınır:

1. Saçın doğal güzelliği: Kırk kâküllü güzel perilerin, güzel kraliçelerin, uzun saçlı kızların tarifi masalarda dikkatleri çeken ve zevk veren unsurlardan biridir.

2. Saçın doğal olmayan özelliği: Altın kâküllü çocuklar timsalinde görebiliriz. Böyle çocukların sihirli özelliğe sahip oldukları vurgulanır.

3. Saçın sihirli özelliği: Eski dönemlerde insanlar, saçın uzakta bulunan kişiler arasında haberleşme vasıtası olabileceğine inanmışlar. Bu inançların izlerine Özbek halk masallarında ve destanlarında rastlanır. Bu eserlerde saçın insanlar arasında temas kurabilme vasıtası olduğunu görebiliriz. Ezcümle, “Küntuğmuş” destanında güzel Halbeka Küntuğmuş’a olan aşkını saçlarına resmini sararak onu bir sandığa koyup, sandığı deryaya akıtmakla bildirir. “Altın Beşik” adlı Özbek masalında büyük bir taşın içinde kaybolan ablasını kızkardeşi ablasının oturduğu taşın arasında bulunan saç telinden anlar. Aynı motife “Yarıtaş” masalında da rastlarız. Bu masalda taş bölünerek kızı himayesi altına alır.

Bir yerin ortasından bölünerek yardıma ihtiyacı olan kızı himayesine aldığını, kızın emin bir mekân bulduğunu dışarıda kalan saç telinden anlama motifi, sadece masalarda değil, yer adlarıyla ilgili efsanelerde vardır. Hatta bu motif coğrafi isimlerle ilgili efsanelerde kalıplaşmış bir gelenek hâlinindedir. Bu efsanelerde belli coğrafi yer adının ortaya çıkışını etkileyen olaylar saç timsali vasıtasıyla ele alınır. Bu efsanelerde saç, epik detay vazifesini yerine getirir. Ezcümle, “Kızbibi’nin saçları” efsanesi buna örnek olabilir. Efsaneye göre, eski bir dönemde güzel bir kız yaşıyormuş. O çok bilgiliymiş ve mucizeler gösterebiliyormuş. Ayrıca, herhangi bir müşkülâtı hızlı bir şekilde çözebiliyormuş. Kızın bu yeteneğini görenler onun büyücü olduğunu düşünmüşler. Bir gün kırk kişilik asker, onu öldürmek için peşine düşmüş. Kız da kaçmış, gizlenmiş. Askerler kızı tutuklayacakken kız Allah’a dua etmiş. Derken zemin bölünerek kızı bağrına almış. Bir tutam saç kalmış dışarıda. İşte bu saçtan saksaul (*Haloxylon*) çöl ağacı peyda olmuş. Kızın toprağın altına girerek kaybolduğu yer de ziyaret yerine dönüşmüş.¹⁴

4. Kızın kalın ve uzun saçlarından halat olarak yararlanmak: Masal ve destanlarda çok rastlanan bu motifte kız, uzun saçlarıyla sevgilisini köşküne çeker. Bu noktada kızın saçının halat yerinde kullanıldığı görülür. Saçın bu fonksiyonu cadaloz timsalinin bulunduğu masalarda da görülür. Masal kahramanı, zalim cadalozu uzun saçlarıyla tutar ve ayak ve kollarını

¹⁴ M. Jurayev; R. Saidova, **Buxoro afsonalari**, A.Kadirî Halk Mirası Yayınevi, Taşkent 2002, s. 98.

bağlayarak oradan kaybolur. Veya cadalozun uzun saçlarını dört tarafa dört kazık kakarak bu kazıklara bağlar.

Bu noktada halk arasında dolaşan cin ve kötü ruh hakkındaki inançlar insanın aklına gelir. Mitolojik kahramanlar olan bu timsallerin gücü saçlarındadır ve kim onun saçından sıkıca tutarsa onu kendine tabi edebileceği vurgulanır. Böyle yapılıncı kötü ruhun insana tabi olarak yedi kuşağına zarar vermektan sakınacağı söylenir.

5. Saçı yakarak haber iletme: Masalın olay örgüsüne dayanarak meydana gelen halk destanlarından biri olan “Hürlükâ ve Hamrâ”da Hamrâ, zor durumda kalınca kız kardeşi Gülcemile’ye bakarak: “Kardeşim, başımın üstünde bir saç var, sarı saç. Onu alıp yak!” der. Gülcemile saçı yakınca onun kokusu Hürlükâ’ya ulaşarak yârinin zor durumda kaldığı hakkında haber verir. Destanda kaydedildiğine göre, “bin senelik uzaklıkta olan Hürlükâ, sabahın feyizli saatinde o kokudan hışırtılarak uyanır. Sevgilisi Hamrâ’nın başına bir iş geldiğini anlar. İsmi Azam duasını okuyarak bir güvercine dönüşür. Sonra tırnaklarına baktı ki sevgilisi Hamrâ bir çukurda yatıyor”.¹⁵

Toteme ait inançların yayıldığı dönemde, bir hayvanın tüyünün sihre sahip olduğuna inanılmıştır. Erkeklerde bu, koruyucu gücü çağırma vasıtası olarak kabul edilmiştir. Kahramandan yardım alan veya kahramana yenilen bir hayvan, ona yelesinden verir. Bununla kahramanın kendisine hükmetmesine müsaade etmiş olur. Özbek halk masallarında at ve aslan yelesinin, maymun tüyünün ve yılanın derisinin sihre sahip olduğu kaydedilir. Örneğin, “Bahadır ve Ejderha” masalında aslan, çakal ve kurt tüylerinden alarak masal kahramanına verirler.¹⁶ “Bülbül-i Güyâ” masalında ise aslan, kahramana tüyünden verir.¹⁷ Masalların başkahramanları da başlarına bir iş geldiğinde bu tüyü yakarlar ve o hayvanın yardıma ulaşır. “Babanın Öğütü” masalında da atın yelesi yakılıncı onun yardıma gelmesi motifi vardır. “Fare ve Bezci Yiğit” masalında da başkahraman beyaz atın yelesini yakarak ondan yardım ister.¹⁸

Sihirli yele (tüy) – yakıldığı zaman mutluluk ve başarı getiren büyü vasıtası olarak kalem alınır. “Alevpalvan” masalında devin koltuğundan uçan tüyü cadaloz kadını çağırmaya yarar.¹⁹ Devlerin tüylerinin yakılarak yardım isteme motifine “Fare ve Bezci Yiğit” ve “Ayperi”²⁰ masallarında da rastlanır.

Bazı masallarda sakal da sihir yapma vasıtası olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda Doğu halklarında “İbn Hattap” masalı meşhurdur. Bu masalda kahramanın kudretinin sakalında olduğu beyan edilir. “Tensiz kafa ve kafasız ten” masalında aksakallı kişi, “Sihirli halı” masalında bembeyaz sakallı yaşlı erkek, “Bahadır ve Ejderha” masalında aksakallı, kahverengi çapanlı kişinin timsali vardır. Bunlar masalda önemli timsallerdendir.

¹⁵ S.R. Rozimbayev; A. Ahmedov; S.S.Rozimbayev, “Oshiqnoma”, **Xorazm dostonlari**, Ürgenç 2008, s. 320–321.

¹⁶ “Samo tulpori”, **Özbek xalk fantastikaasi**, V. Kitap, Yosh Gvardiya, Taşkent 1987, s. 8.

¹⁷ **Age**, s.29.

¹⁸ **Age**, s.71.

¹⁹ “Guliqahqah”, **Özbek xalk fantastikaasi**, VI. Kitap, Yosh Gvardiya, Taşkent 1988, s. 32.

²⁰ “Samo tulpori”, **age.**, s.91.

Saçın sihirli özelliğe sahip olduğu hakkındaki inançlar halk arasında tarak, saç teli ve baş giysileri ile ilgili farklı inançların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla sihirli masallarda tarak, saç teli (tüy), baş giysileri (şapka) sihirli özelliğe sahip nesnelere olarak anlatılır. Bununla, onların sihirli oldukları, dolayısıyla da kendilerine özgü tabuya sahip oldukları vurgulanır.

Nesnelere karşı kullanılan tabular (yasaklar) dinî temizlenme kurallarına uyma sonucu ortaya çıkmıştır. Ezcümle, tarak da saçın düzenli bir şekle konmasını sağlayan sihhî vasıtalarından biridir. Halk arasında tarakla ilgili bir sürü hijyenik taleplerin olması fikrimizi kanıtlar. Örneğin, tarak, her insanın öz eşyasıdır. Başkalarının tarağıyla saç taramak yasaktır. Tarağı takas yapmak veya tarak hediye etmek de yasaktır.

Tarak timsaline halk masallarında çok rastlanır. Özellikle sihirli masallarda tarak, büyü yapılan nesnelere biri olarak karşımıza çıkar. Masallarda tarak iki fonksiyonu yerine getirir. Birincisi, saç tarama fonksiyonu. İkincisi, sihir yapma fonksiyonu. Saç taramak tarağın doğal fonksiyonudur. Çünkü taraktan günümüzde de saç taramak için faydalanılır. Dolayısıyla insanlar arasında tarağa temizlik ve titizlik eşyası olarak bakılır.

Eski mezarlarda bulunan taraklar ise sadece saç tarama işini yerine getiren bir nesne değildir. Bu taraklar, ölünün yanına büyüye sahip olduklarına ve insanı koruyacağına inandıkları için ölünün yakınları tarafından konulmuştur. Genelde başın arka kısmına (enseye) veya başın alın üzerine takılan bu taraklar yarı daire şeklindedir. Özbekistan Cumhuriyeti Tarih Müzesi'nde eski mezarlarda bulunan kemikten atın başına benzer şekilde yapılan tarak vardır. Kemik taraklar genelde totem olarak kabul edilen hayvanın boynuzundan ya da kemiğinden hazırlanmıştır. Nitekim inek boynuzundan yapılan taraklar yaygın olmuştur. Eski mezarlara konulan tarak, sahibini öbür dünyadaki büyülerden koruyan bir vasıta olarak kabul edilmiştir. Eski dönemlerde insanların tarağa himaye vasıtası olarak bakmaları sonucunda, masallarda tarak, insanı öbür dünyada kötü ruhlardan koruyan nesne olarak kaleme alınmıştır.

“İki ay, iki yıldız” masalında “kızın tarağa dönüşmesi” motifi vardır. Masalda hikâyeye edildiğine göre, cadaloz kadın evde kimsenin bulunmamasından faydalanarak kızı duayla tarağa dönüştürür. Tarağı saçlarına takarak kaçar.”

Eski İslavlar arasında tarak, kadınların büyü yapma eşyası olmuştur. Bunu daha çok büyücü ve cadaloz kadınlar kullanmışlardır. Dolayısıyla tarak, masallarda büyücü kadına veya cadaloz kadına ait eşya olarak kaleme alınır. Bu duruma sihirli masallarda rastlanır. Örneğin, “Yılan padişah”, “Dev postun” gibi masallarda tarak, cadaloz kadının saçını taraması için kullanılan bir nesne olarak ifade edilmiştir. “Yılan padişah” masalında cadaloz kadın masalın başkahramanına demir tarak ve ayna vererek “saçımı tara, bitimi besle” der. Cadaloz kadın kahramanın dizlerine başını koyarak onun kanını emmeye başlar. Bunu anlayan kahraman, oradan kaçmaya çalışır. Kaçarken cadaloz kadının yoluna ilk önce tarağı bırakır. Tarağın düştüğü yer bir çalılığa dönüşür.

“Dev postun” masalında cadaloz kadından kaçmakta olan kahramanlar onun yoluna tarağı bırakırlar. Tarak çalılığa dönüşünce cadaloz kadın oradan geçemez. Bazı masallarda tarağın uçsuz bucaksız ormana dönüştüğü anlatılır. Sihirli masallarda tarak, genelde çalılık veya ormanın sembolüdür. Rus halk masalı “Finist Sarlâçın” masalında büyücü kadın tarağı

Finist'in saçlarına batırmasıyla o derin bir uykuya dalar. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Alişir Nevaî Edebiyat Enstitüsünün Folklor Arşivinde №147 sayısıyla kayda geçirilen “Yedi Cüceler” masalında da bunun benzeri motif vardır. Masalda padişahın karısı kendisinin dünyadaki en güzel kadın olduğunu düşünür. Fakat günün birinde falcı kadın üvey kızının kendisinden daha güzel olduğunu söyler. Buna dayanamayan kadın hastalık numarası yapar ve üvey kızın kalbini yenince iyileşeceğini bildirir. Fakat kızı öldürmekle görevlendirilenler, onu öldürmeyip ormanda bırakırlar. Falcılar vasıtasıyla üvey kızının hayatta olduğunu öğrenen kadın, küçük eşyalar satan bir kadının eline zehirlenmiş tarağı uzatır. Kızın istememesine rağmen satıcı kadın onun tarağı almasını sağlar. Tarağı alıp saçlarına takınca olduğu yerde bayılır. Tarağı bu özelliğiyle ifade etmek tarakla ilgili inançlardan ileri gelmektedir.

Kıscası, Özbek folklorunda, özellikle masalarda sihirli saç motifi yaygındır ve farklı poetik vazifeleri yerine getirmek için kullanılmıştır. Epik eserlerde aksakallı yaşlı erkeklere, altın kâküllü çocuklara, altın kâküllü kızlara, uzun saçlı, saçını kırk tane ören perilere dikkat çekilir. Bunların ortaya çıkması, saç kültürüne ait inançlardan ileri gelmektedir. Saç kültürüyle ilgili olarak meydana gelen merasim ve inançların izleri halk masallarında korunmuştur.

KAYNAKÇA

- “Guliqahqah”, **O'zbek xalq fantastikaasi**, VI. Kitap, Yosh Gvardiya, Taşkent 1988.
- “İnv.№9130”, **Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Alişir Nevaî Dil ve Edebiyat Enstitüsü Folklor Arşivi**. Semerkant ilinden Ernazar tarafından 1926–27 yıllarında toplanan bilgiler.
- “Samo tulpori”, **O'zbek xalq fantastikaasi**, V. Kitap, Yosh Gvardiya, Taşkent 1987.
- ÇERÇİYEV A.M., “O motive çudesnih volos v dagstanskoy mifologii”, **Problemi mifologii i verovaniy narodov Dagestana**, Mahaçkala 1988, s.52-59.
- FİRŞTEYN L.A., “O nekotorih obiçyah i poveryah svyazannih s rojdeniyem i vospitaniyem rebenka u uezbekov Harezma” , **Semya i Semeyniye obryadı narodov Sredney Azii i Kazahstana**, Nauka, Moskova 1977, s.200-203.
- FREZER J.J., **Zolotaya vetv**, Politizdat, Moskova 1983.
- GAGEN-TORN N.İ., **Magičeskoye znaçeniye volos i golovnih uborov v svadebnih obryadah Vostoçnoy Yevropı**, Sovetskaya Etnografiya. – Moskova 1933, S. 5/6, s.76-88.
- İSMANOVA O., **Özbek to'y marosim folklorida “kelin salom” janri (genezisi, öziga xos xususiyatlari va poetikasi)**, Doktora tezi, Taşkent 1999.
- JURAYEV M.; SAİDOVA R, **Buxoro afsonalari**, A. Kadirî Halk Mirası Yayınevi, Taşkent 2002.
- MUSAKULOV A., **Özbek xalk lirikasi**, Fan, Taşkent 1995.
- ROZİMBAYEV S.R.; AHMEDOV A.; ROZİMBAYEV S.S., **Oshiqnoma. Xorazm dostonlari**, Ürgenç 2008.
- SNESAREV G.P. **Relikti domusulmanskih verovaniy i obryadov u uezbekov Harezma**, Nauka, Moskova, 1969.
- SUHARYEVA O.A., “Mat i rebenok u tadjikov”, **İran**, S. 3., Leningrad 1929, s. 132-178.